

մարգարէին գերեզմանն կը կարծեն, և մահմետականք ալ մեծ պատիւ տալով չեն ուզեր որ զպէն այն տեղոյն : Բնոր մօտ երկու գեղ ալ կան Խորասպատ և Վոնինձուք, երկու հին քաղաքներու տեղ, թէպէտ զեռ չի ստուգուեցաւ որ քաղաքներն ըլլալին :

Բայ տեղերուս վրայ գտուած սեպագէտ արձանագիրներէն հիմայ այսչափս իմացան, որ Վարաշի կամ՝ Եմբուլի հիւսիսային արեւմտեան կողմը շինուած պալատը՝ Խորայեւացոց Բագիպտոսէն զառնալու ատենները շինուած է, իբրեւ 1500 տարի Վրիստոսէ առաջ, և թէ նոյն ժամանակները վեց թագաւոր ետեւէ ետեւ Վինուէի մէջ թագաւորեր են. ասոնցմէ մէկն է այն պալատան շինողն Սարգանաբազուս աւուսով, որ յայտնի է թէ վեց եօթն հարիւր տարիով հին է քան զանուանի կնամարդի Սարգանաբազը, որուն ատեն Բորեստանեայց ինքնակալութիւնը կործանեցաւ. արձանագրութեան սկիզբն է այսպէս. « Բայ սպարանք են Սարգանաբազու խոնարհ երկըր, պապուի (աստուածոյն) Բասարաքայ » որ է Վեսրաք չաստուածը զոր սուրբ Վիլք կը յիշեն, և որուն զիմայ Սենեքերիմ թագաւորը երկըրպագութիւն ընելու առեն՝ երկու որդիքը զինքն սպանեցին և փախան ի չայաստան. արձանագրութեանը մէջ Բասարաք չայր և թագաւոր և ինամակալ աստուածոց կ'անուանի, մէկ խօսքով ամենէն մեծ աստուած, կամ Սոնոս ըստ Յունաց : Երբ թագաւորին համար կ'ըսէ արձանագիր մը, թէ մեծ անապատէն անցնելով գնաց հարկ առաւ Տիւրոսի, Սիդոնի և Փիւնիկիոյ ուրիշ թագաւորներէն : Ուրիշ արձանագիր մ'ալ Սարգանաբազին որդին կը յիշէ Ղուսմուքար անունով, որ 30 տարի թագաւորեր է, շատ կտորիճ և անգութ մարդ է եղեր, շատ պատերազմներ ըրեր է, շատ տեղերու տիրեր, շատ տեղ ալ աւրըշտրկեր է, շատ

աւար ու գերի առեր է, և պատերազմի մը մէջ հազար իշխան ջարդեր է. 30 տարիէն վերջը յագնելով կամ ձանձրանալով՝ ինքը ետ կեցեր է պատերազմէ, բայց իր տեղ իր գործակալաց մէկը կը զրկէ եղեր՝ նոյնպէս աւրելու և աւարելու : Բայ բազմալից թագաւորիս վրայօք ուրիշ արձանագրութիւն մ'ալ գտուեցաւ հսկայածե ցուլի մը վրայ փորագրած, ուր ասո՛ւմ աւարներուն մէջ կը յիշատակուին ոսկի, արծաթ, ձի և կրկնակուղ անապատի կենդանի, որ է ուղտ :

Բայ և ասոնց նման արձանագրութիւններ Բիւիոյ հին պատմութեանը մեծ ըյս պիտի տան. մանաւանդ թէ բոլորովին նոր դուրս պիտի հանեն աշխարհքիս ամենէն հին մեծ ինքնակալութեան այսինքն Բորեստանեայց պատմութիւնը, որոնց թագաւորներուն անունը միայն ունինք, և չենք գիտեր թէ 1300 տարի ինչ կերպով բոլոր Բիւիոյ միապետ եղան, հանդերձ իրենց թոյլ բարքով :

*
*
*

ԱՇԽԱՏԱՐԳԱՅԻՆ ԹԻՒՆ

Աճէրիի Վապիւնեւոն վրայ գեղեցիկութիւն :

Աճէրիի մէջ Վապիւ ըստուած ազգ մը կայ որ շատ ատենէ ի վեր Բրապներուն հետ նոյն կը կարծուէր, սակայն ճանչուեցաւ որ Վապիւները անոնց հետ նմանութիւն մը չունենալէն զատ նաեւ անոնց թշնամի ալ են :

Բրապներուն մագերն ու աշուքները սեւ են. իսկ Վապիւներունը կապուտ, և ընդհանրապէս իրենց երեսի գոյնը Բրապներէն աւելի ճերմակ է : Բրապներուն երեսը երկայն է և բարձրավիզ են. իսկ Վապիւներունը քառակուսի և կարճավիզ են :

Բրապները ծոյլ են, ընդհակառակն Վապիւները աշխատիլ կը սիրեն. աշ

խառնութիւն գտնելու համար հեռու տեղուանք կ'երթան։ Վաղղիացւոց Ղաճէրի մտած ժամանակը ասոնցմէ շատը որմնադրութեամբ գաղղիացի գործաւորաց կ'օգնէին։

Վապիլը Ղրապէն աւելի չափաւոր է կերակուրի ու ըմպելեաց կողմանէ, երկու ստրկի հաց կը բաւէ իրեն կերակուրի համար։ և երբոր Ղրապը իրեն շահածը կամ անիրաւութեամբ ժողվուածը իրեն զուարճութեանցը համար վեղելութեամբ կը շուայլէ, Վապիլը ասոր ներհակ ունեցած ստակը բանի բերելով, իրեն հարկաւոր եղած բաները կը գնէ։ որ են նախ հրացան մը, վերջը եզ մը, ու անկէջ ետե կնիկ մը։ իսկ աւելցածը շահու կը գնէ։

Ղրապը չափազանց սիրով ձի կը սիրէ։ իրեն ամենէն մեծ փառասիրութիւնն է լաւ ձի հեծնալը։ ձի մը գնելու համար հազարներով Փռանքի չի խնայէր։ ձի ալ չի գտնայ՝ գոնէ կ'ուզէ որ և իցէ դրաստի մը վրայ հեծնալ։ Վապիլը հեծելութեան այնչափ սէր չունի, և շատ ատելի է իրեն մատակ էլ չը։ իւր փառքը գէնքն է, և միշտ փայլուն կը պահէ զանոնք, իսկ ընդհակառակն Ղրապիլը միշտ ժանգաւոր է։

Ղրապն է սնափառ, գուռոզ, նուաւ տամիտ և խաբէբայ։ իսկ Վապիլը խիստ, սուտը կ'ատէ, և զուրիշը կը պատուէ։ Ղրապը իր գլխաւորին կամ թշնամին, ուսկից որ վախ ունի, ձեռքը պահելու համար գրեթէ մինչև գետին կը խոնարհի։ իսկ ընդհակառակն ամենէն խեղճ Վապիլն ալ որ և իցէ մարդու հետ ինչուան նաև մարապուտներուն (որ իրենց խմաստուն ու պատուելի մարդիկն են) ընտանեբար բարե կու տայ բարե կ'առնէ, ու թէ որ յանկարծ դիմացինը չի բարեւէ վրէժ խնդրութեան համար ղէնքը վրան կը շտկէ։ Վապիլներուն օտարասիրութիւնը ազատ է ցուցամուտութենէ և շատ սիրով կ'ընդունին օտարները։ Ընդհակառակն Ղրապին հիւրասիրութեան մեծ զրգիւր սնապարծութիւնն է։

Վապիլը կախարդութեանց չի հաւա-

տար, և ոչ հմայեկներուն՝ ազդեցութեանցը։ բայց սատանաներէն կը վախէ, անանկ որ գիշերը առանց զանոնք յանուն ամենակարողին Մտուծոյ երգուընցընելու՝ տնէն դուրս չելլեր։ Ար փախչի այն տեղուանքներէն ուր որ արիւն թափուեր է, վասն զի սատանան արիւնը ու արեան թափուած տեղը կը սիրէ՝ կ'ըսէ։

Վապիլները Ղրապներուն պէս իրենց մարմինը գոյնգոյն կը ներկեն։ ու իրենց կնիկները երեսներնուն, ճակատներնուն ու քթերնուն վրայ խաչ կը քաշեն, որ շատ զարմանալի ու դիտելու բան է, վասն զի խուրանէն ալ, մարապուտներէն ալ արգելեալ է այս բանս։

Վապիլ կնիկները աւելի շատ աղատութիւններ ունին քան թէ Ղրապ կնիկները, և ընկերութեան մէջ աւելի մանող ելլող են։ Ղրապ կնիկ մը և ոչ իրեն երկանը հետ սեղան կը նստի, ընդհակառակն Վապիլ կնիկը բոլոր ընտանիքովը սեղան կը նստի, նաև սեղանը օտարական մըն ալ եկած ըլլայ։ Վապիլ կնիկները կրնան նաև երեսներն բաց տնէն դուրս ելլել։ իրենք տանը կերակուրը կը հոգան, իրենք կը գնեն, իրենք կը ծախեն։ վասն զի երկ մարդիկ իրենց ամօթ կը սեպեն այս տեսակ գործողութիւններ ընելը։

Ինչպէս որ կ'երեւայ Վապիլները Ղրապներէն աւելի բազմաթիւ են։ Ու վորաբար Ղուրճուրա լերանց վրայ կը բնակին, որ Ղաճէրիէն շատ հեռու չէ։ Վաղղիացւոց բանակը շատ զարմացաւ երբոր աղուոր շինուած աներ գտաւ հոս, որ ընդհանրապէս Ղրապայի գեղերու տեսիլք մը կու տան։ Շատ ճարտար ժողովուրդ է։ Գամէն բան ձեռքէն կուգայ, հրացան, փայլուն զէնքեր, և նաև սուտ ստակ շինել։ Շատ ջանքով կը մշակեն իրենց պարտէզները, ու աղուոր ծաղիկներով կը զարդարեն։

Հաւանական է որ Վապիլները Վիլիկէի հին բնակիչներն ըլլան, բոլոր հովմայեցւոց ձեռքը եղած քաղաքնէ։

րուն ու հարուստ երկիրներուն մէջ բնակող ժողովուրդը, որ Ղրապներէն հալածուելով իրենց տունը տեղը թողած աս լեռները ապաւինած ու այն տեղի բնակչացը հետ խառնուած պիտի ըլլան: Հիմա բոլոր թիւ ըստուած լեռները բռնած են՝ թունուղէն մինչև Սարոք: Ղրապներէն անկախ են և իրենց ազատութիւնը պահելու վրէժ խրնդիր: Բոնցմէ շատերն ալ հին աւտեն չի կրնալով մօտակայ լեռնայ մէջ ապահով տեղ մը գտնել Սահարայի անապատն անցան, ու ստիպուեցան այն աւաղուտ ու անբեր երկիրը բարեբեր ընելու ու օաղիմները՝ շատցնելու:

Հոն թէպէտե զանազան անուններ առին սակայն յայտնի կ'երևնայ մի և նոյն ցեղէ առաջ եկած ըլլալին: ամենուն կերպարանքին նմանութիւնը նոյն է, սովորութիւնները նոյն, ու Ղրապներուն դէմ ունեցած ատելութիւննին հաւասար: Բնապատին մէջի եղած քաղաքները սանդխաձև պարսպով մը պատած, ու աշտարակներով ու փոսերով ամրացուցած են: Բն պարիսպներս են որ զիրենք Ղրապներուն անդադար արշաւանքներէն կը պաշտպանեն: Բայց սակայն այս խողաղատէր ժողովրդեան մէկ սերունդէ առաջ եկած ըլլալուն աւելի մեծ նշանը իրենց լեզուին ու օրինացը վրայ կ'երևայ:

Սահարայի բնակչացը ու Ղուրճուրայի Ղապիւներուն լեզուն բոլորովին Ղրպերէնէ տարբեր ու աննման լեզու մըն է: Բայց իրարու նայելով գրեթէ նոյն են: Ղապիւները Սահմետական եղանակէ իրենց մարապուտներն ու թօլլանները, որ Ղրապներուն սրբակոյ ու խնաստուն մարդիկներն են, մեծ խնամքով և մտադրութեամբ սկսան խուրանը կարգաւ: Երով իրենց բնիկ լեզուով գրելը մոռցան: Բոնց լեզուն ինչպէս որ կ'երևայ հին Պերսեր կամ Փարսիէն լեզուն պիտի ըլլայ, որ ինչ

չուան սրբոյն () գոստինոսի ատենները գեղերը մնացեր էր, և կը գանգատէր որ իր հօտին մէջ Փիւնիկեցւոց լեզուն գիտցող քարոզչաց պակսութենէն հաւատոյ հոգևոր գանձերը ժողովրդեան չեն բաշխուիր: Վասն զի նոյն ատեն եկեղեցականաց ու քաղաքացւոց լեզուն լատիններէն էր: Թէպէտ գեղացիք շատ աւելի քրիստոնէութե հակամէտ էին:

Հռովմայեցիք Ղիբիկի տիրելով թէպէտ տեղացւոց լեզուն գործածութեան մէջ թողուցին, բայց շատ հաւանական է որ իրենց օրինաց մեծ մասը հոն ալ խոթած ըլլան:

Ղապիւներուն օրէնքները Ղրապներուն օրէնքներէն տարբեր են, վասն զի աս ետքիներունը իշխանական, ու զինուորական օրէնք է: Ընդհակառակն Ղապիւներուն սկզբունքը հաւասարութեան վրայ հիմնած է: ու ամէն բան ընտրութեամբ կ'ըլլայ: Ղապիւներուն ամէն մէկ գիւղաքաղաքը, ու Սահարայի օաղիմները տասնական հոգով ժողով մը ունին, որուն Ղեմա կ'ըսեն, և ասոնք այլ և այլ թաղերէ կ'ընտրուին: ամէն թաղ կ'ընտրէ իւր պատուաւորը: Բն ժողովը կը կառավարէ զգիւղաքաղաքն ու իր շրջակայ գեղերը: Իսկ մահահանս վճիռը իրենց գլխաւորին ձեռքն է որն որ իրենք իրենց կ'ընտրեն և իշխանութիւնը երբեմն ամսուական է, երբեմն տարեկան: Բոնք չեն կրնար Ղրապներուն ցեղապետներուն նման ուղածուն պէս հարկ ժողովել: հապա ամէն տարի Ղեման կ'որոշէ նոյն տարուան հարկը: Եւ որպէս զի չըլլայ թէ գլխաւորը իր շահը փնտռելու համար աղքատաց ինչքը յափշտակէ, մասնաւոր իրեն համար ալ տուրք մը կ'որոշուի: () ինքն կի համար Ղեմա կայ որ իր գլխաւորին տարուան օրերուն թուովը սրարտէպներ ընծայ կու տայ: Իրաւ որ ամենայն Ղեմա այսպիսի ընծաներու կարողութիւն չունի: Բայց ընդհանրապէս շատ պարտուով կը վարուին իրենց գլխաւորին հետ, որպէս զի չըլլայ թէ իրենք ազա՛հ երևան, ան ալ իրեն յանձնուած հոգը լաւ չկատարէ: Բոն համար է որ

1 Օւլէս կ'ըսուին Աֆրիկէի ընդարձակ անտառաին մէջ գտուած կղզւոյ պէս գեղեցիկ մշակած ու ծառատունկներով զարդարած բարեբեր երկիրները:

Վապիւնները Ղրապներէն շատ աւելի խաղաղ են, ու պատերազմալոր ընեն աւելի իրենք զիրենք Ղրապներէն պաշտ պանելու համար է քան թէ ուրիշներուն փնա հասցընելու համար : Եւ խաղաղութեան անխախտ մնալուն մէկ պատճառն ալ այս է որ Վապիւններուն գլխաւորները պատերազմէ ամենեւին չա՛հ մը չունին . ուր ընդհակառակն Ղրապներուն ցեղապետները պատերազմէն ժողված աւարին մեծագոյն մաւսը իրենց իյնալուն համար , հարստանալու միջոց պատերազմը կը սեպեն :

Սահարայի բնակիչներուն աղքատաց վրայ ունեցած գութը շատ զարմանալի բան է : Բննայն մարդ ստիպեալ է որ իր հունձքին կամ ժողված պտուղներուն մէկ մասը աղքատաց պահէ : Եւ քատներն ու ճամբարդները հրաման ունին ուզած պարտէզներն մանալ ու կրցածնուն չափ ուտել , բայց միայն չեն կրնար ամանով առնել տանիլ . դարձեալ կերած պտուղներուն կուտերը ծառին քով պիտի թողուն :

Ընկնն () առաջ ըստած կըթուլթեան օգտակար դպրոցներ , ուր ուլ որ ուզէ կրնայ իր տղան ձրի դաստիարակել տալ մարապուտներուն կամ իրենց իմաստնոցը : Բնն մէկ դպրոցի քով մէյմէկ մկկիթ ու հիւրանոց կայ , ուր որ աղքատները ու անցաւորները 3 օր ձրի կը կերակրուին . ինչպէս որ Եւրոպայի մէջ թփարբի վանքերը կ'ընեն :

Ետ անգամ հիւանդները աւ () առայները կը վազեն մարապուտներէն իրենց հիւանդութեանը ճար մը հարցընելու կամ աղօթք ինդրելու համար : Եւ պատճառաւ շատ մեծ պատիւ ունին ասոնք ժողովրդեան առջև , ու բոլոր ժողովրդեան ընծաներովը կ'ապրին . իրենք ալ շատ չափաւորեալ կեանք կ'անցնեն ու հարկաւորէն աւելին քովերնին չեն պահէր : Եւ պէտք ամենայն քաղաք իր դատաւորն ունի , բայց մարապուտները մեծ ազդեցութիւն ունին անոնց վրայ , ու շատ անգամ նաեւ քաղաքական բաներու մէջ անոնց խորհուրդ կու տան կամ կ'առաջնորդեն , ու

բով գրեթէ ցեղապետին հաւատար իշխանութիւն մը ունին :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՈՒԵՍՏ

Իրաճան :

Եւրոպայի կ'ըսուի այն նիւթը որով թղթերը կը կնքեն : Եւս նիւթիս բաղադրութիւնն է շաշա ըստած խէժը , ուտին և որ և իցէ գունաւորիչ նիւթեր : — Հաշապայի մոճ ըստածին բաղադրութիւնն է չորս լիպրէ թիթեղ լաքքա՝ թեթեւ գոյն մը տուած , մէկ լիպրէ Ս ենետկոյ ուտին և իրեք լիպրէ Չինու կինաբարիս . և այս նիւթերը եռացունելով աղէկ մը իրարու հետ խառնելու է : Եւրոպայի խառնուրդը բոլորովին պաղելու վրայ է՝ այնչափ կ'առնուն անկէց որ վեց գաւազան չի նելու բաւէ : Եւրիկայ մէկ մարմարիոնէ բարակ սեղանի մը վրայ կը դնեն , որուն տակը կրակարան մը կայ որ զսեղանը կը տաքցընէ , և ձեռքով այս մոմը կը սկսին կլորելով երկընցընել մինչև որ այն կտոր խմորը վեց գաւազանի երկայնութիւն առնու . ասիկէ վերջը ալ չեն երկընցունեն , այլ ամուր փայտէ չի նաճ քառակուսի գործիքով մը միայն կը կլորեն : Եւրէն ուրիշ գործաւոր մըն ալ նոյն մոմէ գաւազանը կ'առնու ու ուրիշ մարմարիոնէ պաղ սեղանի մը վրայ կը կլորէ նոյնպիսի փայտէ գործիքով մը , որպէս զի բոլորովին պաղի . վերջը այս գաւազանը երկու կրակի մէջ բռնելով կը պտըտցընեն ու կը մաքրեն ինչուան որ երեսը հալիլ սկսի . ան աւտեն կրակէն մէկդի կ'առնուն մոմը որ պաղելով՝ երեսը փայլուն ու շիտակ կ'ըլլայ : Եւրոպայի գործաւոր մըն ալ նոյն գաւազանը վեց հաւասար կտոր կը բաժնէ , ինչպէս որ վրան առաջուցմէ նշանած է , և կտորելով՝ կտորներուն ծայրերը ճրագի կը ցուցընէ որ շտկին և վրան գործարանին նշանը կը զարնէ : Եւրոպ.